

Da Costa en 1848

In 1854 verscheen bij A.C. Kruseman in Haarlem de bundel *Politieke Poëzy* van Isaïc da Costa. Waarschijnlijk was de titel hem aangereikt door E.J. Potgieter die in De Gids van 1848 met bijzondere ingenomenheid het dichtwerk 1648-1848 onder gelijkkluidend hoofd had begroet. Toch mag men betwijfelen, of de criticus van de Blauwe Beul en de dichter van de Oranje Vorst onder "politiek" nauwkeurig hetzelfde verstonden. Potgieter probeert de mogelijkheid van een misverstand direct te verkleinen door enig voorbehoud te maken als het om praktische politiek gaat. Ik vermeld het nu al omdat een geëngageerde Da Costa zoals hij zich aan een heden-daagse lezer toont, bij het onbegrip waarop hij een royaal voorschot ontvangt, nog een percentage verwarrende verrassing lijkt te voegen. Want een engagement kenmerkt zijn poëzie vrijwel van meet af. In 1814 stelt hij zich op tussen de lofdichters op de herwonnen vrijheid met een lied - ik probeer de 19de-eeuwse voorkeur voor een "zanger" te verstaan - dat onder 't gedreun en gedaver waardoor dit gedicht zeker zo luidruchtig is als de andere van dat feestelijk jaar, toch veel concreter de zaken voorstelt. En - wat voor ons van meer belang is - op een wijze die Da Costa's engagement blijvend zal kenmerken. In zijn betrokkenheid bij de gebeurtenissen laat hij zich in eerste instantie leiden door een besef van historische verbondenheid. Hij had toen al kennis gemaakt met Bilderdijk, terwijl de colleges van de geleerde Van Lennep stellig ook dat historisch besef hadden gestimuleerd. Trouwens in *Lof der Dichtkunst*, een tekst die hem de toegang tot Bilderdijk opende, had hij, de amper veertienjarige, dichterroem toegeschreven aan het feit dat de dichter de beschaving brengt en de wetten geeft. Wanneer hij dan in de opdracht van zijn vertaling van Aeschylus' Perzen en Bilderdijk en Van Lennep aanspoort om "der Dichtkunst gouden dagen op Neêrlands grond" terug te brengen kan men dat lezen als een vertwijnd verband van de eens verworven vrijheid der Grieken en thans die van Nederland met die van de op Spanje veroverde zelfstandigheid.

Onder Oranje uiteraard. Het is niet alleen om de van huis meegekregen waardering voor dat befaamde geslacht te memoreren, dat ik hier melding van maak. Da Costa

toont van jongsaf een neiging tot persoonsverering. Hij leeft uit beginselen, jawel, hij poogt deze te verdiepen, te zuiveren, te versterken, het lijkt mij allemaal juist. Maar het belangrijkste, zijn engagement en zijn poëzie bepalende streven is gericht op de persoon.

Volgens *Koenen* beseftte Da Costa dat hij krachtens zijn gehele aanleg "in Bilderdijschen zin reeds Christen was". Dat hem zo eigen geloof - God mens geworden in Jezus, het ideale tastbaar en aanschouwelijk geworden in de eindigheid - "werd de springader van zijn geheele poëzie". 't Blijkt uit de aanhankelijkheid van Bilderdijk, 't kan blijken uit zijn talrijke lof- en eerdichten, al mag men het genre niet onderschatten, 't blijkt het sterkst wellicht uit zijn poëzie waarin de geest der eeuw spoedig de Eeuwgeest wordt, een toesproken, gekritiseerde en fel geattaqueerde persoon. 't Lijkt mij evenmin onwaarschijnlijk dat het ook deze trek is geweest, die zijn religieuze geaardheid pas ten volle tot haar recht liet komen door de concentratie op een godsdienst die zich volledig manifesteert in een persoon. Van het ogenblik af, dat hij Christus als zijn God looft, wijdt hij zich met niet verzwakende toewijding aan de studie van het Christendom in 't bijzonder zoals het zich in de vaderlandse geschiedenis heeft laten gelden. Het engagement is aanwijsbaar door het concrete zoals dat voor Da Costa bestond: de historische profeten en apostelen, het historisch vaderland. Dat "historische" juist in de periode van de Romantiek zo gevierd, riep direct bedenkingen op. Men behoeft slechts te wijzen op de bijbelkritiek, op de opgravingen, op de kritiek die Jezus uit de historie bande. De hartstocht van de werkelijkheid door Allard Pierson als kenmerk van de 19de eeuw genoemd dreef niet alleen de natuurwetenschappelijke onderzoekers. Alle vormen van wetenschap doortrok zij en zeer in 't bijzonder ook de historische.

De dichter, naar Da Costa's inzicht, heeft deel aan een andere wereld, of beter: die andere wereld eist hem op, drijft hem voort, dwingt hem haar woord te spreken. Het is de invloed van omhoog

"in menselijke aderen dat hemelsch vuur doet vloeien, waarvan uw adem brandt,"

zegt hij in *Des Dichters Lotsbestemming*. Dan heeft de aarde niets meer dat voldoening schenkt

"verbeelding stookt de vlam van uw verlangen aan" en uitsluitend "de zielsvervoering der Dichtkunst" schenkt hem geluk. Lang voor Baudelaires *L'Albatros*

formuleert Da Costa:

"Ballingen zijn wij op 't aardrijk, en de dichter
doet geen stap
die hem niet de straf herinnert van die bittre
ballingschap".

Poëzie heeft haar wortels in "het hemelsche gebied".
Het gevoel is voor de dichter het centrum waar de
"Godsspraak" getransponeerd wordt in menselijke taal.
Deze weer naar maat te versnijden zuivert 's dichters
verstand van "aardsche wanbegrippen" en plaatst hem
in de rij der profeten. In moderne taal overgebracht
kan men Da Costa's visie op de poëzie en op haar
functie vatten als een waardering van de intuïtie
boven de logica. Hij offert de laatste echter niet:
wat innerlijk geschouwd is, moet de strakke formule-
ring dragen en doortrekken. Het concrete is dienstbaar
aan het zintuiglijk niet waarneembare.

Nog een eigenaardigheid moet direct hierbij vermeld
worden. Als er sprake is van het concrete mag dat bij
Da Costa niet geïnterpreteerd worden als wat zich aan
de zintuigen toont. In zijn poëzie zingen geen vogels,
bloeit geen kruid, ruist geen graan. Niet het beeld
heerst, maar de verbeelding en deze ontvonkt aan wat
de historie in uiterst ruime zin opgevat, levert. Die
door het gevoel gedragen, door het gevoel gekleurde
Verbeelding was voor hem een onmiskenbare schakel in
zijn verwantschap met de vervoerende profeten uit het
oude Israël.

"Ik ben geen zoon der lauwe Westerstranden!
Mijn vaderland is daar de zon ontwaakt!"

Dat is zijn belijdenis in distinctie met de uitroep-
tekenſ erbij. Als hij Lamartine bewondert, is dat we-
gens de "echte dichtergeest" waardoor diens poëzie
zich onderscheidt. En wat is dat nu precies?

"Een Morgenlandsche lucht doorademt uw gezangen",
ziedaar wat "Frankrijks koude spraak" tot zingen
brengt. Profetisch visionair en sinds zijn bekering
uitziend naar het duizendjarig rijk van vrede en ge-
rechtigheid aan het eind der tijden, bezield door dat
visioen en gedragen, gedreven door zijn gevoel begint
Da Costa in 1840 een nieuwe reeks grote gedichten die
in 1854 als *Politieke Poëzy* gebundeld worden.

Om zijn houding tegenover 1848 te belichten dient de
zofuist gegeven karakteristiek betrokken te worden op
drie van die gedichten: *Wachter! Wat is er van den
Nacht?*, 1848 en 1848 en *De Chaos en het Licht*. Het

eerste droeg hij voor in de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen op 13 december 1847. Hij gaf het de ondertitel "Een lied bij de uitgangen van 1847". Ook het tweede gedicht droeg hij voor. Dit was in het Koninklijk Nederlandsch Instituut voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. Het gebeurde op 25 april 1848, dat was dan na de revolutionaire woelingen van februari en maart. Da Costa zelf beschouwde deze twee gedichten als een tweede en derde Zang van zijn uit 1840 stammende *Vijf en Twintig Jaren*. Het laatste gedicht werd in 1850 als "Een Halve-eeuwslied" uitgesproken.

Da Costa, iedereen weet het, beschouwde de negentiende eeuw niet als bijzonder geslaagd en dat was hem door velen uiterst kwalijk genomen. In de periode die op zijn *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* volgde, stond hij nagenoeg geïsoleerd in het Nederlandse culturele leven, alleen Willem de Clercq bleef hem trouw. Langzamerhand komt er wel enige verandering maar over 't algemeen ziet men hem als een obscurantist. Hij lijkt de vooruitgang die voor tallozen tot optimisme over het menselijk lot aanleiding was, te kritiseren, ja: te misprijzen. Wie het nu beziet, kan niet zonder ernstig voorbehoud zo'n oordeel lezen. In 1844 had Da Costa krachtige schriftelijke steun gegeven aan het denkbeeld van een lening in plaats van een zware belasting. Hij had dat gedaan om de "Edelen en Rijken des Lands" tot een echte steun aan de Staat aan te moedigen. Wat met het oog op 1848 van belang is:

"Niets naar mijn oordeel zou - vooral gevaarlijker zijn, dan een bloot materieel conservatieve richting van de zijde van het Gouvernement; - niets ongelukkiger dan van geene herziening of hervorming te willen hooren, wanneer men eenmaal met betrekking tot de finantiën geholpen mocht zijn. Ik prees daarentegen een Christelijk-monarchaal-liberaal beginsel aan."

Zo sprak Da Costa tot koning Willem II. Er is verschil met de toon en de onvervaarde uitspraken in 't pamflet van 1823, maar is er een onderscheid tussen de anti-revolutionair zoals Groen van Prinsterer die voorstelt en de Christelijk-Monarchaal-liberale Da Costa naar Jan ten Brinks opvatting? Ik dacht dat er eerder sprake is van de verdieping waarover in 't begin gesproken is. Het al te wilde, het weinig doordachte is vervangen door een meer overwogen maar niet minder beslist standpunt. En dat standpunt blijkt uit *Wachter! Wat is er van den Nacht?* zeer duidelijk.

"Een chaos! *oud* en *nieuw* in gisting met elkander!
verandering, wat ook valt"! behoud, wat ook
verander'!

De Omwentling in haar kiem gekoesterd - in haar
vrucht
verafschuwd! 't Bijgeloof belachen - en geducht,
hetzij met Ongeloof *hier* kampend, *dáár* verbonden!
't Geloof, zoo 't mogelijk waar', in twijfel van
zijn gronden!

Het Recht niet heilig, dan als noodzaak of geweld,
de zeden losgesnoerd, de liefde klein geteld,
de kennis wijd verspreid, 't zij tijdig of ontijdig,
maar, door miskennis van den zusterband, éénzijdig
en vaak verbrokken door het missen van een doel
van hooger aart, voor 't minst, dan eindloos stoom-
gewoel

en fluitend sporgesnor. En toch! die stoom geeft
wetten

van ijzer, die weldra des werelds stand verzetten.
Die stoom is de adem van een nieuwe Heerschappij,
wier onbegrensde kracht elke andre werpt op zij."

"Die stoom is de adem van een nieuwe Heerschappij...".
Daaruit en uit vroegere formuleringen heeft men Da
Costa's negatieve houding tegenover de maatschappij en
't maatschappelijk leven van zijn tijd willen afleiden.
Of heeft hem bij de reactionairen geplaatst, bij hen
die een vroegere toestand terug wensten. Ook dat is naar
mijn mening niet juist, hoewel begrijpelijk. Door het
begrip Anti uitsluitend als tegen iets gericht te in-
terpreteren, heeft men zich de weg versperd tot een
nuancering in de waardering ook van Da Costa's houding.

Men wage het eens voor Anti te lezen "in de plaats
van". In plaats van de Revolutie die Da Costa en zijn
medestanders als de bron en inspiratie van de gebreken
der eeuw zagen, het Evangelie als richtsnoer. Dat Da
Costa daarbij nog een wat anders gemarkeerd uitgangs-
punt kende, wijzigt niets ten principale. Het slot van
de *Wachter*! laat die variatie horen als die *Wachter*
antwoordt met het nieuwe Jeruzalem dat uit de hemel
daalt. Een eschatologisch visioen dat volgens Pierson
het wezen van Da Costa's beschouwingen bepaalde.

Op de 24ste februari 1848 moest deze dichter reageren.
Hij deed het met een strofisch werk onder de ti-
tel *De Stem des Heeren*. Ik vermeld het nu alleen om de
aan Lamartine bestede strofen, Lamartine eens gehuldigd
als christen-dichter had zich aan de spits gesteld van
de februari-revolutie en zich daarmee geschaard in de
rijen der "ongodisten" der eeuw.

Potgieter, ik zei het reeds, prees veel in de politieke zang 1648 en 1848, een gedicht volledig bepaald door tegenstellingen die 1648 te fraai en 1848 te somber voorstellen. De geregelde afwisseling van meer lyrische en meer epische gedeelten heeft stellig bijgedragen tot het succes in de vergadering van de Tweede klasse enz. De herhaling met variatie zelfs nu in handboekjes als "fraai" geprezen, moet in elk geval "zangerig" geklonken hebben. Belangrijker is dat in dit gedicht de vermelde gehechtheid aan de vaderlandse geschiedenis als een door Gods wonderbare béleid tot een gelukkige uitkomst voerende ontwikkeling zich laat gevoelen. De vrede van toen, mede als een succes der Nassaus gewaardeerd, bleek vooral toch te danken aan het "Geloofsverbond". (Men herinnere zich het nog jarenlang op scholen gezongen lied: "Zij zullen het niet hebben" waarin de regel: "'ik Heb met den Heer der Heren, Een vast verbond gemaakt" aan Willem van Oranje gegeven is!) En ook hier het afwijzen van een "Dwangzucht" van hogere en van lagere standen - sit venia verbo! -. Het zal Potgieters liberalisme wél gedaan hebben de bedoelde regels in dit gedicht te lezen. Natuurlijk heeft het hele werk hem genoeg bereid. Was ook hier niet een stem hoorbaar die voor 't grootste deel harmonieerde met de zijne? Een omzien naar 't verleden om in 't heden zijn koers te bepalen naar de toekomst? Alleen - wacht even. Eerst twee opmerkingen die op 1848 betrekking hebben. Het eerste betreft de aanwijzing van de kwalen waardoor de samenleving geteisterd wordt ondanks de jubeling over de voortschrijdende Verlichting.

"'t Is spanning, dreigende als de spanning van een
 boog!
 want aan die menigten, om werk en brood verlegen,
 benijdt het werktuig, aan des menschen plaats
 gestegen,
 den arbeid en zijn loon. De Maatschappij gevoelt
 haar evenwicht gestoord. Haar lichaam kwijs en
 woelt
 bij beurten; 't is de plaag van kankrend *pauperisme*,
 onredbaar evenzeer voor breinloos *Communisme*,
 als voor Bespiegling, die in fijn geweven taal
 verdoving, sussing, maar geen heeling brengt der
 kwaal.
 Verlichting middlerwijl vervolgt haar loop ver-
 oovrend,
 ook zij ontdekkend meer dan heelend, en meer
 toovrend
 dan stovend, - zij, die naam en schittring al te
 vaak,

eenzijdig en ontrouw, ten dienst leende aan de zaak
van heilloos Ongeloof, natuur- of menschvergodend,
of 't menschdom openlijk tot vleesch- en stofdienst
noodend,
hoe 't zij, de volken eer vervreemdend van den God,
de ontkenning van Wiens woord en éénig goed gebod
van ouds de welbron was van 's werelds diepste
ellenden!"

Het is duidelijk dat de opkomende industrie, de toene-
mende mechanisering - de eredienst van de stoom! - de
dichter verontrust. Men kan zeggen dat Da Costa niet
goed gezien heeft wat er precies aan de hand was, maar
ik heb 't idee dat hij dieper dan veel van zijn tijdge-
noten heeft gepeild wat voor ellende de industrialisa-
tie met zich bracht. Ik denk maar aan een min of meer
vergelijkbare vrees voor de huidige computerisering.
Men heeft echter gelijk als men in deze tekst de oude
klanken verneemt in het protest tegen en de waar-
schuwning voor een pantheïsme dat Da Costa evenzeer een
gruwel was als het materialisme. Obscurantist is hij
niet wegens onduidelijkheid van zijn streven, maar
wegens de verduistering waarin hij de rede poogt ge-
vangen te houden, de rede die Verlichting moest ont-
steken, een illuminatie die Da Costa juist voor het
tegendeel hield. Het was die Aufklärung waartegen deze
dichter ook protest aantekende wegens haar leuze dat
alle mensen gelijk waren, dat Egalité een voorname
gestalte der Revolutionaire Drieenheid was. Wat de
christen aan verbetering moge nastreven, die gelijk-
heid moet hij afwijzen als in strijd met de ordening
Gods. En hier komt hij tot een gedenkwaardige uit-
spraak.

"Gelijkheid, ijdler spook dan 't schijnbeeld van
de wolk!

u zoeke, wien het lust, waar de opgewroede graven
hun lijken leveren den gieren en den raven, -
op 't puin van wereldsteên, in assche neêrgelegd,
of, liever, met de ploeg tot enkel *niet* geslacht!
Nooit dáár, waar heerlijkheid, beweging is, of
leven!

Niet bij dier zonnen hier, die aan de heemlen
zweven,
niet bij het grasgebloemt, door 's wandlaars voet
betreên,
niet [hoe veel minder nog!] in 't samenstel dier
leên
van 't lichaam, die, bestemd elkander te onder-
schragen,
elkander dienst te doen, elkanders last te dragen,
hun roeping door 't *verschil* vervullen. - Wie u
roemt,

gelijkheid! roemt den dood."

Dat Carry van Bruggen belezen was in Da Costa mag nauwelijks verondersteld worden. Zij putte uit een andere bron maar kwam tot een soortgelijke conclusie: doodsdrift en streven naar gelijkheid zijn nauw met elkaar verweven. Da Costa's beeld is anders. Hij hanteert het bekende beeld van het lichaam en de leden. Voor hem geldt een organische ordening die hij in dit gedicht aanduidt met "Toenaadring" als een eis van het woord Gods. Als men daarop acht geeft, gaat er een Licht op in de chaos van 't menselijk bedrijf, in 't bijzonder over de revolutionaire woelingen van 1848:

't Is de oude Revolutie,
"die thans de harten trekt".

Da Costa's houding is kenbaar: hij stelt zich tegenover die Revolutie om in haar plaats naar wat hij noemt "de Stem des Heeren" te luisteren.

"Maar welk een stikdamp ook den tijdloop nog omgeve,
wat toekomst ons bedreig', daar is voor Nederland
een roeping, voor Oranje een aangewezen stand
te midden van den schok, waarbij de troonen
trillen.
Ja, *vrijheid* zal het zijn voor die Gods *waarheid*
willen;
Ja, *vastigheid* voor die Hem vasthoudt! Loope 't
Lot
zijn banen! geen ding zal ons tegen zijn - met
God!"

Hoe heeft zijn gehoor deze mededeling ontvangen?

Men mag aannemen dat onder zijn luisteraars nogal wat conservatieven geweest moeten zijn die bij bepaalde behoudzuchtig gekleurde passages instemmend geknikt zullen hebben. Maar de Dwang van bovenaf, de afwijzing van een "bloot conservatisme" om ook es een woordje 19de-eeuws te gebruiken, liet hen elkaar aanzien. Waarschijnlijk dachten ze: Da Costa blijft Da Costa, een man in onvrede met zijn tijd, met onze tijd. De liberalen hoorden hem wederom de rede als opperste leidsvrouw terugwijzen. Ze zullen aan de uitroep van Kinker gedacht hebben: "Jammer - dat zoveel talent geheel aan het obscurantisme gewijd wordt!"

Als de halve eeuw voltooid is en de revolutionaire woelingen geslecht lijken, vindt Da Costa gelegenheid om in "Een Halve-eeuws lied" zijn visie door zijn visioen bepaald nog eens gestalte te geven. *De Chaos en*

het *Licht* is na 1848 geschreven, maar de incisie van dat kardinale jaar heeft Da Costa diep getroffen. Hij komt er op terug, het is zijn aanleiding misschien ook om met zichzelf nog eens te rade te gaan waar zijn plaats is in de door de "Omwentelingszee" overspoelde wereld. Daarbij meent hij gesteund te worden in de allerwegen ervaren teleurstelling die zelfs op 't gelaat van de "Eeuwgeest" te lezen valt. Stemmen spreken elkaar tegen, verwijzen naar verschillende interpretaties van de gebeurtenissen. Een stem van links, zouden wij nu zeggen, een van rechts en een uit het centrum, waarbij de dichter niet verzuimt te vermelden dat deze stem met name in Nederland "welbekend" is. Onder aanroeping van "'t God'lijk woord" vraagt Da Costa om een inspiratieve kracht die in de historische traditie de weg naar de toekomst kan wijzen. Hij maakt daarvoor gebruik van Nebukadnezars droom door Daniël verklaard als de opeenvolging der verschillende wereldrijken. Dat loopt uit op het Vrederijk, op de Jesajaanse Utopie. Daaraan gemeten is het saeculum de Tijd, de Tijdgeest - het lijdt geen twijfel of Da Costa heeft daarbij in de allersterkste plaats aan de 19de eeuw, de "Wondereeuw" zoals hij spottend zei, gedacht. Daarachter schemert echter de tijd als het saeculum, als de eeuw, die verbleekt tegen het aeternum. De spanningen in Da Costa's eigen wezen, spanningen waaruit zijn poëzie is voortgekomen en - wie weet! - die hij misschien ook met ritmen en rijmen, met beelden en bijbelse citaten poogde te bezweren, die spanningen dan vonden hun feitelijke verbeelding in de polariteit van eeuw en eeuwigheid, van het saeculiere hier en nu, waarin berekening gold en menselijk dat is redelijk overleg, en het eeuwige ginds dat alleen te bereiken viel door te luisteren naar de Stem die "inwendige bevinding" was. Was hij daarin misschien het sterkst of althans het duidelijkst verwant aan zijn Joodse voorouders? "Hoor Israël, de Heer spreekt ...". Het was bij alle bewondering voor het dichtstuk 1648 en 1848 dat Potgieter hem hierin niet volgen kon:

"terwijl wij bekennen even oprecht als hij aan de leiding der Voorzienigheid te gelooven, is het er verre van, dat de door hem vermoede nadering van het duizendjarig rijk voor ons de verwarring van het heden oplost, is het er echter nog verder van verwijderd, dat die verwachting ons zou kunnen leeren wat onze hand voor het oogenblik vindt te doen".

Het is de afstand die in 1848 de weldenkende scheidde van de geestdriftige, maar die de eerste niet belette de laatste te eren.

H.A. Wage